

Personer med mentale handikap:

Deltakere og objekter

Gunnar Salthe har hovedfag i sosiologi og doktorgrad i filosofi.

Han har jobbet i høgskole-systemet siden høsten 1980, og har i alle disse årene vært opptatt av å synliggjøre alle de normative spørsmålene som vernepleiere og andre yrkesprofesjoner er nødt til å ta stilling til, i utformingen av sine tjenester til psykisk utviklingshemmede. I 1995 kom han ut med boka «Hensikter og prinsipper i omsorgen for mennesker med psykisk utviklingshemming» som tar opp mange av de normative spørsmålene. I doktorgradsavhandlingen sin, «Planning and Deciding for People with Mental Retardation», fortsetter Salthe dette arbeidet med å drøfte hvordan man kan hjelpe de som ikke har så god evne, med å ta avgjørelser, slik at de kan leve et godt liv.

Rapport skal ha to artikler på norsk som er skrevet på bakgrunn av dette avhandlingsarbeidet. Vi utga første del av artikkelen «Personer med mentale handikap: deltakere og objekter» i forrige nummer (Nr 2/2004). Artikkelen avsluttes i dette nummer. Artikkelen «Frihet og ansvar for personer med mentale handikap» vil bli utgitt på samme måte i de to numre av Rapport som følger (nr 4 og nr 5 i 2004).

Den andre delen av Salthes artikkel Personer med mentale handikap: deltakere og objekter fortsetter her.

Den første delen handlet om hvilke muligheter vi har til å forstå andres følelser, handlinger og ytringer. Dessuten blei det sagt noe om hva vi kan mene med begrepet praktisk kompetanse. Den siste delen av artikkelen tar opp hvilken betydning andres forståelse og vår kompetanse har for den status vi bør ha som medlemmer og kanskje også som bidragsyttere i moralske fellesskap.

Det moralske språket

Klienter med mentale handikap trenger hjelp fordi de har problemer med å ta fornuftige beslutninger. De trenger hjelp på moralområdet og til å oppnå et godt liv. Denne hjelpa kan være å ta beslutninger på vegne av klienten, gi klienten råd, oppmuntre til å handle ut fra egne vurderinger, eller rette på det klienten gjør—hindre Ola i å gjøre noe dumt, eller påvirke Aud slik at hun oppfører seg bedre. Dette er normative spørsmål. Det kan ikke uttrykkes ved hjelp av verdinøytral språkbruk.

Hjelperne bør bedømme den hjelpa de gir med utgangspunkt i klientens pro og kontra holdninger—slik de vil være i den perioden hjelpa har effekt. Dermed må de ha en deltagende innstilling. De må være sensitive for hva som er subjektivt viktig for klienten. Hjelperne må bedømme virkingen av klientens oppførsel på det samme grunnlaget. I tillegg (til det som er viktig for klientene) bør det kreves moralsk akseptabel oppførsel fra klienten—i den utstrekning vedkommende

har kapasitet for det. Klientens oppførsel bør i slike tilfeller bedømmes ut fra moralske normer også.

Det moralske språket tjener begge funksjoner. Man kan uttrykke seg med vekt på innlevelse, eller man legger hovedvekten på å bedømme handlingen ut fra de krav vi stiller til moralske aktører. Vi har en masse ord og uttrykksmåter, som alle er verdiladede, men vektleggingen varierer mellom dem. Vi kan si om den samme oppførselen at han furter eller at han er lei seg. Begge uttrykksformer er uttrykk for at vi ser på klienten som en av oss. I det første tilfellet legger vi vekt på forventning om hvordan en av oss opptrer. I det siste tilfellet, at en av oss ikke har det bra.

Vi skal ikke gjømmе bort moralen bak den hjelpa vi gir. Derfor bør vi unngå uttrykk som klienten viser uhensiktsmessig atferd. Vi sier ikke slikt uten å vite mye mer om hva som er galt. Det er en grunn til at vi bryr oss om det. Grunnen til at klienten bør oppføre seg annerledes) bør sies i klartekst, slik at vi kan se kritisk på den. Det blir normative utsagn.

Det moralske språket er normativt, ikke nøytralt. Seriøse moralutsagn må være rimelige sett i lys av fakta. Men normative utsagn sier framfor alt noe om hvordan vi ønsker at fakta skal bli. Hvis fakta ikke stemmer med våre normative utsagn er det fakta som bør forandres! (Kari stjal kassettspilleren til Aud. Kari må lever den tilbake. Hvis vi skal fortsette å se på Kari som en moralsk kompetent aktør, forventer vi dessuten at hun viser at hun føler og forstår hvor galt det var – for eksempel gjennom å godta en passende straff, vise anger, eller lignende.) Med deskriptive utsagn er det motsatt. Hvis det vi tror ikke stemmer med fakta, retter vi på den forestillingen vi har. I begge tilfeller prøver vi å få fakta og holdninger til å stemme overens. Men den endringen vi streber etter har motsatt retning i de to tilfellene. Dette viser at våre holdninger faller i to hovedgrupper:

(1) forestillinger og (2) pro og kontra holdninger.

Forestillinger, det vi tror på, er holdninger. De kan være tanker, med de trenger ikke være det. Jeg tror at himmelen er blå og vann vått også når jeg ikke tenker på det. Hvordan kan vi vite hva folk tror på? Når folk tror at vann er vått, oppfører de seg annerledes enn om de ikke visste det. Dessuten svarer folk vanligvis med det de tror på når det er et relevant svar på våre spørsmål. Dermed kan vi gjette hva folk tror på ved hjelp av observasjon og ved å snakke med dem. Det samme gjelder for pro og kontra holdninger. At folk har en holdning betyr at de gjennom sin oppførsel viser relevante tendenser. Det prinsipielle skillet ligger i hva som rettes opp ved manglende sammenfall mellom forventning og fakta.

Begge typer holdninger preger språkbruken vår som moralske aktører. Det er uansvarlig ikke å rette på usanne forestillinger. En del av det vi sier skal derfor være sanne beskrivelser. Men det som kjennetegner moralske ytringer er at vi også uttrykker pro og kontra holdninger. Resultatet er utsagn om hvordan fakta bør bli. Gjennom slike utsagn ber vi om at fakta endres, så sant det er mulig.

Moralsk språkbruk i klientarbeid

Når man hjelper folk med mentale handikap, vil jobben bestå av å ta avgjørelser for klienten som moralsk kompetente aktører vanligvis tar sjøl, hjelpe klienten til å treffe bedre valg, eller gripe inn i klientens liv på måter hun eller han ikke ønsker. Man kan ikke beskrive problemet eller begrunne det man bestemmer seg for uten å bruke moralske utsagn.

Det kan likevel være nødvendig å definere deler av klientens oppførsel i entydige atferdstermer, for å se hva atferden samvarierer med. Vi har gode grunner for det når vi først har bedømt klientens oppførsel slik at vi av moralske grunner ikke kan godta den, hvis denne bedømmelsen er riktig, og

hvis klienten ikke klarer å endre oppførsel bare ved at vi oppfordrer til det. Da bør vi finne ut hva som styrer klientens oppførsel, slik at vi kan påvirke den. Det krever faktaorientert årsakstenking, men slik tenking bør ikke være dominerende i klientrelasjonen. Det moralske grunnlaget for at vi ser behov for slike kontrolltiltak bør komme klart fram. Dèt krever empati og normative utsagn.

Det menneskelige moralske fellesskapet

Ved å tolke følelsesreaksjoner, handlinger og ytringer, kan vi forstå klientens oppførsel på den samme måten som vi oppfatter vår egen oppførsel, og den til slekt, venner og kollegaer. Hittil er det denne holdningen til klientene jeg har forklart og anbefalt. Dette er hovedelementet i normal menneskelig samhandling, men det hender også at vi (i alminnelig menneskelig samhandling) årsaksforklarer folks reaksjoner og atferd. Vi har det samme valget i klientrelasjoner. Den moralske utfordringen er å finne riktig balanse. Vi bør unngå et ensidig valg, men hovedvekten bør ligge på samarbeid og forståelse.

Det normale er forståelse for den andres situasjon. Objektiv forklaring av andres atferd og reaksjoner er slett ikke uvanlig; men sett i forhold til all menneskelig samhandling, bli konklusjonen at det tross alt skjer unntaksvis. Det bør forbli et unntak også i helse- og sosialarbeideres forhold til sine klienter.

Det er et typisk kjennetegn ved menneskelige moralske fellesskap at vi har en deltagende innstilling til de holdninger folk gir uttrykk for (frivillig eller ufrivillig) gjennom sine handlinger og reaksjoner. Vi har et emosjonelt forhold til dette. Vi reagerer med reaktive følelser på de holdninger folk uttrykker ved sin oppførsel overfor oss, andre enn oss, og seg sjøl. Takknemlighet, sinne, glede, skuffelse, tilgivelse, irritasjon, osv. kan alt sammen være slike følelser, og det er flere. Vi

reagerer også deltagende på hvordan folk har det.

Noen reaktive følelser er styrt av hva vi forventer av moralsk kompetente medmennesker. Når vi oppfatter folk som kompetente, vil vi forvente at de oppfører seg etter normer og forventninger som har gjort oss kompetente. Slike kompetansekrav kan ikke bli strengere enn at de fleste oppfyller dem. I normalt tilfellet, reagerer vi derfor emosjonelt på moralsk god eller dårlig oppførsel. Slik reaksjon er et eksempel på at vi oppfatter den vi har med å gjøre som et kompetent medlem i vårt moralske fellesskap. Straffereaksjoner er en like sjølsagt del av dette som (ærlig ment) ros. I begge tilfeller oppfattes den andre som bestemmende årsak til handlingene sine: Han gjorde det med vilje, og de holdningene som uttrykkes er eksempel på en innstilling til andre mennesker som vi godtar, beundrer, misliker, fordømmer, eller lignende. Men hvis noen mangler moralsk kompetanse, kan vi ikke konsistent reagere med bebreidelser eller anerkjennelse. Det er tilfeldig at de opptrer henholdsvis galt eller godt.

Vi kan ikke for alvor bli skuffet, sinte, osv. når en utilregnelig person gjør noe galt. Å tildele straff blir urimelig. Men handlinger begått av utilregnelige personer kan være skadelige for dem sjøl eller for andre. Derfor kan det være god grunn til å beskytte seg mot dem, eller å beskytte ham eller henne mot sine egne handlinger. Hvis vi skal få til denne beskyttelsen, må vi oppnå kontroll. Vi bør bli den bestemmende årsaken til denne personens handlinger. Vi setter inn vår kompetanse der hans eller hennes kompetanse er mangelfull.

Ved hjelp av vår moralske kompetanse, bestemmer vi hva som er uakseptabel atferd og om vi bør gripe inn (eller tolerere den). Dette bør forklares nærmere ved moralsk språkbruk. I tillegg må det være en årsakskjede som går fra våre avgjørelser til den andre personens atferd. Vi må finne denne vegen til kontroll. Til dette trenger

vi teoretisk kunnskap om hva som styrer atferdsendringer. Noen ganger er altså objektiv forklaring og kontroll moralsk påkrevd. Videre, når vi gir oss i kast med slike forklaringer, bør vi godta normale vitenskapelige krav. Men for å kunne oppnå dette, må vi godta at, så lenge utforskningen av årsakene pågår, er vårt forhold ikke preget av deltakerholdninger. Vi har fått en objektiv innstilling til den atferden og de reaksjonene vi observerer.

Deltakerholdninger og anerkjennelse av moralsk kompetanse

Å forklare folks atferd ved hjelp av årsakslover er rimelig i den grad vi underkjenner deres evne til å kontrollere sin oppførsel ved hjelp av moralsk kompetanse på et akseptabelt nivå. Men som en generell holdning til andre mennesker, vil denne underkjenninga undergrave normal menneskelig samhandling. Vårt moralske fellesskap hviler på den forutsetning at folk er ansvarlige for det de gjør. Intensjonale forklaringer passer godt i denne sammenhengen fordi slike forklaringer postulerer at folk velger handlinger ut fra forståelse for hva de gjør og pro holdninger til det. Problemet er at folks forståelse for hva de gjør ikke alltid er god nok.

Når vi tillegger folk handlingsevne, antar vi at de er fornuftige, slik at tanker bestemmes av andre tanker. Dessuten tror vi at observasjon (sanseerfaring) er en viktig bestemmende faktor for mange av forestillingene våre. (Det må vi forutsette hvis vi skal kunne forstå hverandre.) Altså, vi bygger opp kunnskap gjennom en kombinasjon av observasjon og logikk. Vi lærer hva det er vi ser gjennom å lære av andre hvordan vi kan snakke riktig om det. Dessuten lærer vi etter hvert at noe unntaksvis kan være annerledes enn det ser ut som. (Jeg tror at sola er større enn bilen min.)

Oppbygging av moralsk kompetanse krever

dessuten at vi utvikler den formen for sensitivitet som kalles empati. Sensitivitet utvikles på følgende vis: Når vi godtar eller forkaster noe, er vår oppfatning normativ og emosjonell. Vi kan beskrive hva det er vi reagerte på. Godtagelsen (eller en avvisningen) må gjelde alt som faller inn under denne karakteristikken. La oss si at vi godtar noe og tror vi veit hvorfor. Hvis vi deretter opplever noe karakteristikken passer på, men som vi likevel ikke kan godta, må vi revurdere oppfatning av hva vi er for. Tilsvarende gjelder for det vi er imot. Sensitivitetskravet gir enkeltopplevelsene forrang framfor den generelle karakteristikken. Dette tvinger oss til å revurdere hva vi er for (eller imot). Holdningene våre vil bli mer gjennomtenkte og mer fingraderte. Det siste vil gjøre oss mer sensitive, og det vil utvikle vår evne til empati.

Når vi forklarer folks oppførsel ved hjelp av deres kompetanse (sensitivitet og rasjonalitet) går vi ut fra at aktøren har rimelig kontroll. Det er ikke sjølsagt at folk er moralsk kompetente aktører. Det må læres. Læringsprosessen kan framstilles som delvis styrt av de som allerede er kompetente. Man kan lære bort kompetente valg, og hvordan man kan holde fast ved denne beslutningen til tross for fristelser. Man kan også lære å ombestemme seg hvis grunnene for det opprinnelige valget ikke er gyldige lengre (for eksempel fordi fakta har endret seg). Under læringsprosessen har læreren behov for å etablere en viss kontroll. Men etter hvert som eleven lærer, bør eleven overta mer og mer av kontrollen. Sjølstyringa skal være logisk og preget av gradvis økt sensitivitet. Og når eleven styrer sjøl, blir oppførselen samtidig mindre styrt av tilfeldige ytre årsaksforhold.

Teoretisk kunnskap

Per holder ei klinkekule i ei hand og en terning i den andre. Ola tror at kula ligger i den en handa, Kari tror kula ligger i den andre. En av dem har rett, men ingen av dem veit hvem det er. Kunnskap

krever altså mer enn at man tilfeldigvis har korrekte forestillinger. I utgangspunktet, må vi tro på det vi ser. Oppfatninger om årsaksforhold er oftere delvis tilfeldig—enten dette gjelder naturen eller menneskelige forhold. Likevel kan graden av tilfeldighet reduseres. Ved å teste hypoteser om lovmessigheter opp mot relevant empiri (observasjoner), kan vi redusere feiloppfatninger. Dermed øker graden av sannsynlighet for at de teoriene som overlever testen er sanne. Vi finner fram til relevant empiri (for test av teorier) ved å tenke slik: Hvis min hypotese er riktig, hva bør jeg forvente å observere? Testen består i om vi finner det vi forventet. Slik bygger vi opp teoretisk kunnskap om årsaksforhold.

All kunnskap er ikke teoretisk. For det første, teoretisk kunnskap bygger på en stor mengde kjennskap gjennom erfaring. Denne erfaringen dekker mye mer enn den teoretiske kunnskapen. Dessuten er praktisk kunnskap en blanding av funksjonelle ferdigheter, evne til å handle ut fra aksepterte normer (eller normer man har tatt kritisk stilling til), og sanne forestillinger som skyldes teoretisk kunnskap eller kjennskap gjennom erfaring. Men kontroll over andres atferd krever teoretisk kunnskap om hva som styrer folks atferd.

Vi må ha kunnskap om de årsakssammenhengene som gir den virkingen vi ønsker. Vi kan utvikle slik kunnskap i den utstrekning det er system over årsakssammenhengene. En funksjonell læringsprosess vil utvikle forestillinger som henger systematisk sammen slik at dette systemet sannsynligvis svarer til det systemet vi finner i årsakene. Resultatet er kunnskap om årsakslover.

Disse årsakslovene kan bestemme forholdet mellom årsak og virking fullstendig eller bare delvis. I det siste tilfellet er lovene probabilistiske. I det første tilfellet er de deterministiske. Noen lover gjelder universelt. Mange gjelder bare når visse betingelser er oppfylt (ceteris paribus for-

klaringer). Forklaringer om hva som styrer atferd er både probabilistiske og ceteris paribus. La meg bruke atferdsanalysen som eksempel: Når en type atferd forsterkes, vil sannsynligheten for framtidig lignende atferd øke—gitt visse betingelser (at personen ikke dør i mellomtida, at han ikke er for trøtt til å reagere, osv.). Dette gir en viss grad av kontroll over andre, hvis betingelsene oppfylles.

Den objektive holdningen

I den grad vi klarer å finne medisinske, psykologiske eller sosiologiske lovmessigheter, lærer vi hvordan kropp, sjel og samfunnsforhold kan kontrolleres. Vi kan bruke slik kunnskap til å kontrollere andre, Men vi kan også bruke den til å oppnå økt sjølkontroll. La oss tenke oss at noen forstår hva som bør gjøres og bestemmer seg for hvilken handling som er best. I det tenkte tilfellet er ikke det nok. På grunn av konkurrerende motiver, mangler aktøren viljestyrke til å utføre den beste handlingen. I så fall kan hun eller han bruke kunnskap om hva som styrer atferd til å styrke tendensen til å gjøre det hun eller han sjøl mener som er best.

Objektiv kunnskap og kontroll krever systematisk og nøyaktig observasjon. Er den observasjonen som kreves helt nøytral? Jeg tror ikke det. Vi prøver å skaffe oss kontroll fordi vi vil beskytte oss sjøl, den vi vil kontrollere eller tredje personer. Motivet er altså moralsk. Dette motivet styrer hva vi ser etter. Videre tror jeg at når vi identifiserer typer av atferd, skjer det gjennom deltakerperspektivet. Vi klarer å klassifisere hvert enkelt stykke atferd i eksempler på atferdstyper fordi vi kjenner oss igjen i den vi observerer. I atferdsanalysen for eksempel, leiter man etter atferdstyper som har funksjonell sammenheng med noe den som utfører handlingen har pro eller kontra holdninger til. Man er ikke ute etter reine fysiske beskrivelser. Likevel, når vi har identifisert den

typen atferd vi er interessert i, inntar vi midlertidig en objektiv holdning til atferden, studerer hvilke lovmessigheter som styrer den, og hvordan den følgelig kan kontrolleres.

Den objektive holdningen og det moralske fellesskapet

Folk innlemmes i vårt moralske fellesskap gjennom deltakerholdninger. Når vi inntar en objektiv holdning til folk, holdes de (midlertidig og delvis) utenfor. Vi ser på dem som et objekt for kontroll. Så langt denne innstillingen rekker, blir den moralsk viktige forskjellen mellom folk og ting uvesentlig. Ved studier av atferd forsvinner ikke deltakerholdningen helt, fordi vi ser etter funksjonelle årsakssammenhenger. Slike årsakslover postulerer at atferd utføres fordi den er funksjonell for den som utfører atferden. Hvis det som er funksjonelt for den enkelte varierer, krever slike forklaringer spesifikk interesse for det som er av subjektiv betydning for studieobjektet. Jeg tror at når atferdspsykologer identifiserer operanter og klarer å finne fram til diskriminanter og forsterkere skjer det ved at de kjenner igjen reaksjonstyper og handlinger – at de støtter seg på empati og alminnelig menneskekunnskap. Den objektive innstillingen kan reindyrkes mer ved studier av for eksempel oksygenopptaket i blodet. Derfor er den objektive holdningen mer reindyrka i medisin enn i psykologi og sosiologi. Uansett, det er gjennom objektiv observasjon man tester om man har gjettest riktighet, og kunnskap om årsakslover brukes for kontrollformål.

Vi bør unngå at klientforholdet gjennomsyres av en objektiv holdning slik at subjektiv forståelse for klienten nærmes blir borte. Derfor bør vi (så langt det er rimelig) forstå klienter på samme måte som vi forstår oss sjøl, våre venner og kollegaer. Problemet er at i slike tolkninger forutsetter vi fornuftsevne, ofte også moralsk kompetanse. Den

slags forventninger er urimelige når det retter seg mot noen som ikke har lært hvordan de bør oppføre seg, særlig når vedkommende ikke engang har evne til noen gang å lære det.

Heldigvis, empatievnene gjør at vårt forhold til andre er preget av deltakerholdninger på mange måter. Empatievnen gjør oss sensitive for hva folk bryr seg om og hvordan de har det. Det gir deltakerholdninger på et mye større område enn det som dekkes av kravet om å opptre klokt og riktig. Dette er nok til at vår holdning til andre mennesker gir dem en plass i vårt moralske fellesskapet, sjøl om de ikke skulle være kompetente moralske aktører.

Vi kan forstå hvordan det er å få fingeren i klem i dørsprekken. Min forståelse for hvordan dette oppleves stiller ingen krav som ikke alle mennesker kan oppfylle. Det fins derfor ingen begrensninger på deltakerholdninger med opphav i empatievnene. Vi bør utvikle denne evnen (så langt det er rimelig å forlange av folk) fordi dette øker vår forståelse for andres situasjon. Dessuten øker slik sensitivitet vår motivasjon for moralsk god oppførsel. Altså, vi innser at våre valg har betydning for andre på samme måten som for oss sjøl. Og vi får denne innsikten når vår innstilling overfor andre er slik at vi bryr oss. Vi bør være ekstra oppmerksomme når vi har å gjøre med folk som ikke er flinke til å snakke for deg.

Legg merke til at empati som persepsjonsevne ikke inneholder krav om at empatiske personer må ha de samme følelsene som den andre. Det er heller ikke slik at empati erstatter kritisk vurdering av hvilke handlinger som er det beste svaret på det empatievnene har gitt oss blikk for.

Den objektive innstillingen til andre mennesker blir ytterst sjelden helt dominerende. Nazistenes holdning til jødene er et slikt ekstremt eksempel. Ved å frakjenne jødene menneskelighet, kunne man organisere utryddelsen som et effektivt industrielt prosjekt. Dette er et skrekkeeksempel.

Når folk legges inn på totale institusjoner (for eksempel et sjukehus), hender det at de til en viss grad reduseres til objekter for administrasjon i henhold til institusjonens planer og rutiner. Dette er det nærmeste vi kommer til noe lignende i helse- og sosialsektoren. Det er lang avstand til skrekkeksemplet. Disse institusjonene er opprettet av hensyn til den som legges inn, noen ganger også for å beskytte en tredje part (for eksempel et fengsel). Avhumaniseringen ved innleggelse på slike institusjoner blir begrenset av at rutinene (delvis) bestemmes av humane hensikter.

Vi bør ikke sky ethvert element av objektiv innstilling til andre mennesker. Folk er ikke like tilregnelige i enhver situasjon. Videre er det urimelig å forvente evne til å utvikle gjensidighet i deltakerholdninger og full moralsk kompetanse hos alle mennesker. Slike forventninger blir opplagt urettferdige overfor iallfall de fleste mennesker med psykisk utviklingshemming. Dermed bør vi holde tilbake noen av de deltakerholdningene som er vanlige i normal menneskelig samhandling. Vi kan ikke bli skuffet når forventningen var urimelig; vi kan ikke forvente anger og at straff godtas når fornuft og sjølkontroll mangler. Når vi likevel ikke kan tolerere atferden, står vi tilbake med kontrollstrategier.

Man bør prøve å inn ta en deltakerholdning til alle i så stor grad som det er rimelig dekning for, og begrense seg til å kontrollerer atferd med uakseptable konsekvenser, i de tilfeller deltakerholdninger blir urimelig. Det er ingenting i veien for å kombinerer empati med bruk av for eksempel atferdsanalyse. Innlevelse i hvordan klienten har det (og vil kunne få det) kan lede til konklusjoner om bruk av atferdsanalyse. Vi bør likevel være på vakt mot å overdrive også den begrensede (og noen ganger moralsk påkrevde) objektive innstillingen som bare angår vår holdning til klientens atferd. Spesielt bør man være på vakt når teore-

tisk kunnskap om atferdsendring kombineres med den tendensen til objektivisering i henhold til rutiner som man finner i totale institusjoner. Farene ligger i hvorfor objektiviserende årsakstenking brukes, og hvor omfattende den blir. Om eksempelet på årsakstenkingen er atferdsanalyse eller en annen form for årsakstenking er mindre viktig. (Leger har assistert ved tortur, men vi er likevel ikke imot medisinsk kunnskap.)

Lik moralsk status for alle

Folk får moralsk status når vi oppfatter dem som medlem av det menneskelige moralske fellesskapet. Slik status bør være lik for all medlemmer og omfatte alle mennesker. Dermed innrømmes alle en plass i fellesskapet. Tildeling av en slik plass er like viktig for alle—samme hvem det gjelder. Lik tildeling av moralsk status er rimelig fordi vi alle lever individuelle liv. Vi er unike sentra for opplevelser som vi bryr oss om. Dermed er hver enkelt den relevante kilden til pro og kontra holdninger i sitt liv. I alt dette grunnleggende, stiller vi likt.

Som grunnlag for tilskrivning av moralsk status bør vi ikke kreve at folk skal ha et avklart forhold til de pro og kontra holdningene de har – slik at de kan beskrive innholdet. Det er nok at de har dem. At jeg bryr meg er nok til at noe er viktig for meg, og dette er motivet for mine handlinger. Min handlingsevne, og min evne til å tenke kritisk gjennom hva jeg bør sikte mot, alt dette får verdi gjennom det normativt grunnlaget som er felles for alle mennesker—pro og kontra holdninger. At vi bryr oss om noe er det vesentlige. Siden dette er likt for alle, er lik moralsk status en rimelig løsning, ulik status blir urimelig.

De fleste mennesker må være moralske aktører for at det menneskelige moralske fellesskapet skal kunne fortsette. Siden dette er like viktig for alle, kan vi ikke unngå å kreve, av dem som har evner til det, at de retter seg etter moralens krav og bryr seg om andre. Men det er plass i det moralske

fellesskapet også for dem som er moralsk inkompetente. Og vi blir født inn i det. Den som vil ekskludere noen har derfor argumentasjonsbyrden. Det er som sentrum for individuelle opplevelser og kilde til pro og kontra holdninger at vi vil beholde vårt eget medlemskap. Siden alle er like mye et slikt sentrum og en slik kilde, har vi ingen god grunn til å hive ut noen. De som er kompetente hjelper de inkompetente. Noen ganger bør de kompetente innta en objektiv holdning til inkompetente personers atferd—av hensyn til personen sjøl, eller andre personer. Når hensynet til andre trekkes inn, bør man ta likt hensyn til hver enkelt. Det er viktig at vi begrenser den objektive innstillingen til andre slik at vi alltid inntar en deltagende holdning til folk som sentrum for opplevelser og kilde til pro og kontra holdninger. Empatievnen er nøkkelen til dette.

Hjelperne bør respektere at den de hjelper lever et unikt liv og er den relevante kilden til pro og kontra holdninger i sitt liv. Alle slike holdninger bør tas med. Det er ikke et krav til relevante pro og kontra holdninger at den som har slike holdninger skal kunne formulere dem verbalt. Men hjelperen må finne fram til beskrivelser av dem. I hjelperens tolkninger vil både forestillinger og pro og kontra holdninger opptre som påstandsholdninger. Tolkningen vil først beskrive holdningstypen og så føye til en at-setning som beskriver innholdet. (Han tror at..., hun er redd for at..., hun håper at..., han ønsker at..., hun er tilhenger av at..., osv.) Slik beskrivelse er nødvendig for å kunne ta kritisk stilling til tolkningen. Unntaket er enkle ikke-intensjonale følelser. Smerte er vondt, rett og slett. Alle som opplever glede får en positiv innstilling. Man kan rett og slett føle seg vel (og årsaken er ukjent), eller det kan være noe man er glad for. Folk kan være glade for noe sjøl om de ikke kan formulere hva de er glad for (i en

at-setning). Men hvis hjelpa skal bli god, må slike at-setninger ofte formuleres av hjelperne – og de må være gode uttrykk for klientens holdninger.

Det er ikke avgjørende for hjelpa hva andre syns klienten burde bry seg om (bortsett fra et betinget krav om å være engasjert i moralspørsmål – iallfall i noen grad). Dette følger av begrunnelsen for den egalitære, almene tildelingen av moralsk status. Hvis det er et hierarkisk forhold mellom mine pro og kontra holdninger, kommer det av at jeg vil leve en type liv framfor et annet (slik at det oppstår andre ordens ønsker). Andre bør respektere denne strukturen. De kan ikke finne på slikt på vegne av meg. Hvis hjelperne har forestillinger om et menneskeverdig liv, må de vente til klienten eventuelt overtar de holdningene de har, før de kan konkludere med at klienten får det bedre av å leve etter slike normer.

Folk har ulik evne til å forme pro og kontra holdninger. Lik moralsk status betyr at vi skal respektere dem for at de har en slik evne og ta hensyn til dem på grunnlag av de pro og kontra holdningene de kan forme. Alle blir da anerkjent for alt de kan bry seg om, sjøl om mengden og typen pro og kontra holdninger vil variere.

Moralsk status bør ikke påvirkes av anerkjennelse eller underkjennelse av moralsk kompetanse – da ville medlemmer av vårt moralske fellesskap blitt tildelt ulik medlemsstatus. Noen ville blitt regnet som et verdigere medlem enn andre. Det er våre egne og andres pro og kontra holdninger som gir oss grunn til å verdsette moralsk kompetanse. For alle og enhver er de derfor mer grunnleggende enn praktisk kompetanse. På dette mest grunnleggende nivået, er vi like. Dette bør være grunnlaget både for den respekt og den omsorg vi har for andre. Likevel, en konsekvens av mitt forslag til begrunnelse for universell og egalitær tildeling av moralsk status er at vi bør godta paternalisme når inngrep fra

paternalister gir oss et bedre resultat enn vi ville klart å oppnå på egen hånd.

Price, H. H.:

Belief, London: George Allen & Unwind Ltd. 1969.

Strawson, P.:

Freedom and Resentment, i: Free Will / Watson, G. (ed.) Oxford: Oxford University Press, 1982, S 59 – 81.

Dette er det bare delvis dekning for. Andre kan nemlig være like kompetente på grunnlag av et litt annet sett normer og forventninger. Man kan likevel ikke unngå å stå for noe. Så får man heller finne svar på eventuelle konflikter etter hvert som de oppstår.

Price 1969.

Det er uklart om dette betyr at mennesker har fri vilje.

Price 1969.

Hempel, C. G.: Philosophy of Natural Science, Prentice Hall 1966.

Det er to grunner til at jeg bruker atferdsanalysen som eksempel. Den er et godt eksempel på en psykologisk teori som tilfredsstillende normale krav

til vitenskapelighet. Bruk av uvitenskapelige teorier om årsaker er faglig uforsvarlig. Atferdsanalysen prøver å tilfredsstillende kravet om objektivitet så langt det lar seg gjøre. Det siste er en god egenskap for en teori som prøver å etablere teoretisk innsikt i årsaksforhold. Som denne artikkelen viser, tror jeg ikke at alt ved menneskers atferd kan forklares ved hjelp av denne teorien. Det er det heller ikke mange atferdsanalytikere som tror.

Vetlesen 1993.

Goffman, E.: Asylums, Middlesex: Penguin 198.

Ved å følge normer, kan vi lære å motvirke psykologiske lovmessigheter. La oss ta kognitiv dissonanstheori. Teorien påstår at vi har en tendens til å endre oppfatninger slik at det vi allerede har gjort stemmer med de nye oppfatningene. Men vi kan lære å innrømme feil og heller endre oppfatning når vi har gode grunner for det.

Salthe 2003, Chapter 2 & 5.

Salthe 2003, Chapter 12.

Salthe 2003, Chapter 6 – 7.

Jeg kommer tilbake til denne påstanden i en